

P O M E M B N E R A Z S T A V E

Igor Kranjc

TONE KRALJ V MODERNI GALERIJ

Tone Kralj (1900–1975) sodi med tiste predstavnike likovnega življenja v dvajsetem stoletju pri nas, ki je na vseh likovnih področjih zapustil opazno sled in je eden zadnjih iz svoje generacije, ki je konec januarja doživel celovit pregled obsežnega likovnega opusa v Moderni galeriji. Najdemo ga v vsakem antološkem pregledu umetnosti tega stoletja na Slovenskem, in njegova dela so v širšem izboru stalno dostopna javnosti v kostanjeviški galeriji Božidarja Jakca.

Njegova izbrana dela nedvomno predstavljajo viške in kontekst znotraj formalnega in tematskega okvira umetnosti iztekajočega se stoletja pri nas in ne le pri nas.

Doslej je ostajalo ime Toneta Kralja enostransko povezano s fenomenom ekspresionizma iz zgodnjih dvajsetih let in še pogosteje je bil obravnavan zgolj v povezavi s starejšim bratom Francetom, njegovim učiteljem kot komplementarna polovica legendarnega umetniškega »fenomena brata Kralj«.

Stilni in idejni ali celo ideološki kriteriji ocenjevanja opusa Toneta Kralja nikakor ne zadoščajo, če želimo premeriti osupljivo likovno ustvarjalnost, ki ima svoje začetke v času gimnazijskih let, na zavodu sv. Stanislava (učitelj risanja, prof. Gašper Porenta), torej v njegovi najstniški dobi in se konča leta 1975 v Kostanjevici na Krki, kjer se kot kipar posveča »veliki temi« kmečkih puntov.

Poleg tega, da je v osrednji Sloveniji znan predvsem kot ekspresionistični slikar, kipar, ilustrator in grafik, je na Primorskem cenjen predvsem kot »freskant«. Tamkaj je od leta 1921 do poznih 60-ih let slikarsko in kiparsko okrasil ter arhitekturno po svoje uredil skoraj petdeset cerkva. Med drugim se je hkrati ukvarjal z opremljanjem knjig in izvršil vrsto uspeh ilustracij poezije in proze, tako v primorskem kot v osrednjeslovenskem tisku. Zaradi zvestobe do izvorno razumljene monumentalne likovne forme sodi Tone Kralj

med samosvoje likovne ustvarjalce v tem stoletju pri nas. Povsem razumljivo je, da najdemo med dokončanimi vrsto vrhunskih stvaritev, pa tudi spricho okoliščin izpovedno manj dovršene celote. Dejstvo pa je, da je marsikatero umetnino doslej doletelo uničenje iz preprostega razloga, ker je stroka premo opozarjala na umetnostni pomen in veljavo umetnosti Toneta Kralja.

Ne samo da je Tone Kralj s svojim izvirnim oblikovnim pristopom omogočil renesanso monumentalnega slikarstva pri nas, marveč je bil s svojim delovanjem pred drugo svetovno vojno in med njo hkrati tudi neposredno vključen v odpor proti potujčevanju rojakov na Primorskem, po njej pa je tamkaj utrjeval zavest o potrebi neposrednega stika med umetnikom in širokim občinstvom v skupni duhovni rasti.

Tone Kralj je s svojim delom sporadično pogojeval tudi polemike o ontoloških temeljih umetnosti in umetniškega ustvarjanja. Tako se je leta 1922 razvila polemika med doktorjema Francetom Steletom in Izidorjem Cankarjem o vrednotenju umetniškega dela, glede na formalne značilnosti likovne govorice, ki izvira iz tradicije primitivizma ali t. i. visoke umetnosti. Stele je primitivizem izpostavil za pogoj formalno izpovedne invencije, medtem ko je Cankar v tej zvezi naglašal nujnost upoštevanja filozofsko estetskega izročila evropske umetnosti, ki je nekakšen antipod poljudnosti. V nekoliko modificirani obliki sta se ti dve nazirani križali tudi v desetletjih, ki so sledila, do bolj ali manj utemeljenih očitkov navideznega »folklorizma«, ki naj bi vodil v »akademizem in maniro«, dosledno pa je ostajala umetnost Toneta Kralja redka tiste vrste, ki prepričljivo povezuje fizično in metafizično plat človeške eksistence. Verjetno so prav to tisti specifični elementi likovnoustvarjalne fiziognomije Toneta Kralja, ki so ga varovali, da bi zapadel v vltodoneči monumentalizem, tako pogost za trideseta leta in da se je tudi v naši umetnosti mogel v nevarnem družbenem dogajanju ohraniti »mural« kot monumentalna individualna izpoved posameznika z elementi modificiranega modernizma, kar so navsezadnje zmogli le redki njegovi sodobniki, denimo v Franciji; Picasso, Léger, Delaunay ali pa izrazito levičarski umetnik, popularni Diego Rivera onstran velike luže.

Zlasti slikarski del opusa Toneta Kralja iz druge polovice štiridesetih let nas prepričuje, da je stilna oznaka »socialistični realizem« za njegovo delo v celoti neustrezna. Ta eklektični stilni element ni znak Kraljevega »spreobrnjenja« v danih kulturnopolitičnih okoliščinah, marveč, če že o tem govorim, le rezultat nenehnega stopnjevanja realizma od njegove novostvarnostne faze sredi dvajsetih let dalje. Socrealizem je vendar osredotočen na predpisano tematiko (razen prizorov z gradbišč, je pri Tonetu Kralju ni najti), medtem ko so elementi »formalnega monumentalizma« dozoreli že vsaj desetletje prej, pa ne le pri Tonetu Kralju.

Nekako do srede dvajsetih let je še obstajala možnost vzdrževanja »enotnega kulturnega prostora Slovencev«, kljub temu da je Primorska po rapalski pogodbi decembra 1920 de jure pripadla Italiji, ne da bi imeli umetniki za vzdrževanje medsebojnih stikov kakršnokoli politično podporo matice, kar velja za osrednjeslovenske umetnike iz kroga Kluba mladih ali pa enako za Primorske predstavnike, kot so bili: Veno Pilon, Lojze Spazzapan, Ivan Čargo ali avantgardist Avgust Černigoj, da literarnih ustvarjalcev sploh ne omenjam.

Če na takratni položaj pogledamo z vidika umetniških krogov, potem je Kraljevo poslikavanje cerkve na Premu (1921) izraz strnjenja umetniških moči na Primorskem, kjer sta že dotlej med drugimi delovala Fran Tratnik in Marij Kogoj, v spominu je še vedno živela goriška Intimna razstava v stanovanju dr. Antona Dermote izpred prve svetovne vojne (1912).

Toda Tonetov prvi obisk na Primorskem nikakor ne pomeni samoumevnega nadaljevanja, v začetku stoletja in še prej zastavljene kulturne rasti Slovenstva, marveč smelo dejanje mladega umetnika, ki je doživel na Piavi paradoksalno italijansko zmago premagane avstro-ogrske vojske, versajski mir, koroški plebiscit, požig kulturnega doma v Trstu, rapalsko pogodbo in ne nazadnje neuresničitev postavitve svojega prvonagrajenega spomenika z naslovom »Bolest Slovenije« leta 1921 sredi Ljubljane, pred poslopjem Univerze. Ob tem je potrebno naglasiti tudi odklonilno stališče najvišjih cerkvenih krogov v osrednji Sloveniji, ki so bratoma Francetu in Tonetu Kralju odrekli poslikavo cerkvene notranjščine v njunem rodnem Dobropolju, kar je nemara do določene mere pri mladem umetniku še okrepilo odločenost, da okorele ljubljanske kroge z delom na Primorskem prepriča o njihovi zmoti, ki je Franceta sploh odvrnila od poskusov, da bi se še kdaj spoprijel s slikanjem cerkva.

S pritegnitvijo t. i. goriškega kroga umetnikov, ki so se leta 1924 pridružili *Klubu mladih*, kar je nesporna zasluga Franceta Kralja, je ta klub postal resnično stičišče najvitalnejših likovnih osebnosti tistega časa na Slovenskem. Toda kmalu sta osrednja umetnika, Pilon in Spazzapan zapustila slovenski kulturni prostor (1926/27) in zanimivo, to je bil tudi čas, ko se je Tone Kralj do konca zapisal temu delu Slovenije in na kulturnem področju v težkem zgodovinskem trenutku zapolnil usodno vrzel.

Upravičeno lahko zatrdim, da je bil v desetletja trajajočem zgodovinskem obdobju edini, ki je dorasel tej izjemni nalogi, kljub, kot sem že namignil, premišljeni ignoranci takratne in uradne jugoslovanske politike v nadaljevanju, ki ji je »problem« Primorske služil za vnovčenje ozemeljskih zahtev na nasprotnem koncu čudnega zemljevida takratne balkanske monarhije.

Tonetovo delo na Primorskem ne glede na zanimiv stilni in kompozicijski razvoj, ikonografske posebnosti, idejne namige in nenavadno obsežen

»narrativni koncept«, vendarle predstavlja le segment v njegovem celotnem opusu. Vanj so vključena še dela v olju; portreti, akti, krajine, alegorične kompozicije, žanrske podobe, kiparstvo, risba (predvsem ilustracije), grafika, arhitektura, oblikovanje predmetov vsakdanje rabe, v povezavi z ureditvami interierov.

Z natančnim vpogledom v njegovo likovno snovanje in življenjsko resničnost, kar je eden od pglavitnih namenov te razstave, je mogoče polnejše doživetje tega vsestranskega umetnika in njegovega opusa in priložnost, da premerimo svetovljanskost likovne kulture, ki ji je pripadal Tone Kralj.